

TUTKIMUSSELOSTEET JA KOMMENTIT

AJOPUUTEORIAN AATEKRITIIKKIÄ

eli eräitä selityksiä suomalaisen historiantutkimuksen konservatismille

Kari Palonen

1. Ajopuuteoria poliittisena, empiirisenä ja metodologisena ongelmana

Historiantutkimus on historian tulkitsemista. Historialliset tulkinnat eivät koskaan tule toimeen pelkillä »tosiasioilla» ja »lainalaisuuksilla» vaan ne ovat sidoksissa yleisempiin näkökulmiin. Siten ns. empiirinenkin historiantutkimus on aina tahallisesti tai tahattomasti normatiivista. Historiallisilla tulkinnoilla on poliittista sanktiovoimaa etenkin sen suhteen, oikeuttavatko ne tietyt vallanpitäjien toimenpiteet menneisyydessä vai pyrkivätkö ne kiistämään näiden oikeutuksen. Tämän vuoksi historiallisilla tulkinnoilla on usein merkitystä ajankohtaisen poliittisen tilanteen tulkinnoille ja tätä kautta poliittisille kannanotoille.

Suomen uusimman historian ehkä kiistellyin kysymys niin poliittisella kuin historiantutkimuksen tasolla on ns. jatkosodan välttämisen mahdollisuus v. 1941. Akateemisen historiantutkimuksen valtavirta on vielä toisessa tasavallassakin säilynyt kiistatta konservatiivisena. Siksi ei ole yllättävää, että hallitsevana tulkintana on pitkään säilynyt ns. ajopuuteoria, jonka alunperin on esittänyt natsi-Saksan sodanaikainen Helsingin-suurlähettiläs *Wipert v. Blücher* v. 1950 ilmestyneessä muistelmateoksessaan.¹ Tämän ajopuuteorian ovat ainakin jälkikäteen omaksuneet toimintansa puolustukseksi myös Suomen sodanaikaiset vallanpitäjät ja heidän tukijansa.

Akateemisen historiantutkimuksen yksityiskohtainen ajopuuteorian puolustus sisältyy *Arvi Korhosen* v. 1961 julkaisemaan teokseen »Barbarossa-suunnitelma ja Suomi».² Tätä teosta voidaan pitää edustavana koko sille laajemmalle ajatusrakennelmalle, ts. niille metodologisille, yhteiskunta- ja historianfilosofisille taustaolettamuksille ja periaatteille, jotka tekevät ajopuuteorian mahdolliseksi. Viimeaikaisessa poliittisessä keskustelussa ajopuuteorian puolustajat eivät käytännöllisesti katsoen lainkaan ole esittäneet uusia argumentteja teoriansa tueksi. Pikemminkin heidän näkökantansa ovat kuvastaneet sitä vielä akateemista historiantutkimustakin naiivimpaa näkemystä, että kaikki uudet historialliset tulkinnat ovat historian vääristelyä. Siksi ajopuuteorian

kritiikissä voidaan edelleen keskittyä Korhosen teokseen, vaikka tekijä ei enää olekaan puolustamassa näkemyksiään.

Seuraava ajopuuteorian kritiikki ei ole ensisijaisesti poliittista eikä empiristä. Sen lähtökohdaksi tyydytään toteamaan, että ajopuuteoria ei voi teoreettisten taustaolettamustensa vuoksi olla enempää »tosi» kuin hedelmällinenkään historiallinen tulkinta, ja että sen poliittiset vaikutukset ovat olleet tuhoisia. Kritiikin yhteydessä ei myöskään puututa aikaisempaan Korhosen teoksen kritiikkiin tai vaihtoehtoisin tulkintoihin, eikä edes esitetä omaa tulkintaa ajopuuteorian tilalle.

Kritiikki suunnataan nimenomaan ajopuuteorian taustalle kätkeytyvään aaterakennelmaan, jota voidaan nimittää ajopuuideologiaksi. Taustateorioiden kritiikin avulla katsotaan periaatteessa tehokkaammin voitavan romuttaa ajopuuteorialle myönteisiä ennakkokäsityksiä kuin yksityiskohtiin takertuvalla empirisellä kritiikillä tai suuntaamalla huomio pelkästään teorian poliittisiin seurauksiin. Ajopuuideologian kritiikillä pyritään myös yleisemminkin kumoamaan ajatustapaa, joka kieltää vaihtoehtoisten ratkaisujen mahdollisuuksia ja toimii siten välineenä vallassaolijan aseman pönkittämiseksi.

Viittaus suomalaisen historiantutkimuksen konservatiivisuuteen sisältää näkemyksen, että ajopuuteoria ei ole mikään irrallinen ilmiö. Konservatiivinen historiantutkimus soveltaa ajopuuideologisia selityksiä kaikkiin muihinkin Suomen uusimman historian »kriiseihin», olipa kysymys suurlakosta, sisällissodasta, lapuanliikkeestä, talvisodasta, yleislakosta, noottikriisistä jne. Kun tutkitaan historiantutkimuksen filosofis-metodologisia taustaolettamuksia, konservatiivisuuden kritiikki ei ole mitään salaliittoteoreettista syyttelyä pahoista oikeistolaisista jotka ovat juntanneet vieläpä yliopistossakin. Kysymys on koko sen näkökulman perusteiden kritiikistä, joka yhdistämällä sekä positivistisen että hermeneuttisen tutkimusperinteen heikoimmat puolet on estänyt akateemisia historioitsijoita Suomessa yleensä ajattelemasta paljon muuten kuin ajopuuideologisesti.

2. Empiristinen lähteidenpalvonta

Tietoteoreettisena perusteena ajopuuteorian oikeuttamiselle on empiristinen näkemys kokemuksista ja havainnoista »oikeina» tiedon lähteinä. Tämä kuvastaa yleisempää teoriaa tiedon lähteiden asettamisesta teorioiden pätevyyskritiikin yläpuolelle. Historiantutkimuksessa lähde-empirismi kuvastuu kai puuna aitoihin »alkuperäislähteisiin», jotka tarjoaisivat tutkijalle »tiedon» valmiina ilman hankalia tulkintoja. Lähdekriittinen tutkimusote tarkoittaa tässä valossa epäaitoja ja toissijaisia lähteitä käyttävän tutkimuksen julistamista kelvottomaksi — riippumatta tämän sisältämistä aineksista. Äärimmilleen vietyinä vaatimus alkuperäislähteissä pidättäytymisestä johtaa periaatteeseen, että

ei pidä tulkita mitään asiaa josta ei ole alkuperäislähteitä, olipa ongelma kuinka tärkeä tahansa (vrt. Korhonen emt. s. 16, sivunumerot tekstissä viittaavat tähän teokseen).

Arvi Korhosen ajopuuteorian puolustus on paljolti vastine *C. L. Lundinin* teokselle »Suomi toisessa maailmansodassa». ³ Keskeinen argumentti Lundinia vastaan on tällöin se, ettei tämä ole käyttänyt »alkuperäislähteitä» (s. 18—19). Näin Korhonen jättää periaatteessa kokonaan käsittelemättä Lundinin argumentit ajopuuteoriaa vastaan — tosin ne jäävät kummittelemaan ajopuuteorian näkymättöminä vaihtoehtoina.

Lähdekritiikin toisen ulottuvuuden, lähteiden merkityksellisyyden ongelman, Korhonen ratkaisee myös vaivattomasti: hän yksinkertaisesti julistaa viralliset asiakirjat alkuperäislähteiksi — kiistämättä kuitenkin kaikkea arvoa yksityisluontoisilta dokumenteilta (s. 11—14). Tähän on suorastaan triviaalia huomauttaa virallistenkin asiakirjojen sekä tahallisesta että tahattomasta valikoivuudesta niin esitettävien asioiden kuin esitystavankin suhteen. Tätä ongelmaa ei ratkaista etsimällä ikään kuin neutraaleja »edustavia» lähteitä vaan erittelemällä valikoinnin sekä poliittisia että metodologisia kriteereitä. Ajatus virallisten lähteiden merkityksellisyydestä nojaa tietysti myös kyseenalaiseen juridissävyiseen valtateoriaan. Oletetaan, että virallisten elinten päätöksillä aina ja ilman muuta on ratkaiseva merkitys päätöksien sisältöön, ts. että asiallinen valtarakenne vastaa muodollista valtarakennetta.

Tärkein vedenjakaja lähdekriittisen ja aatekriittisen tutkimusotteen välillä on suhtautumisessa lähteissä esitettyjen ajatusten sisältöön. Empiristiseen tiedonkäsitykseen nojaava lähdekritiikki joutuu pitäytymään siinä mitä lähteissä on sanottu ja kirjoitettu. Tutkimuksen tehtävänä pidetään sanotun yksityiskohtaista ja huolellista kuvaamista — Korhosen teoksen valtaosa on erilaisten sotilaallisten ja diplomaattisten neuvottelujen referointia. Päätelmiä tehdään sen perusteella, kuka, missä ja milloin on jotakin sanonut, mutta ajatusten sisältö ja pätevyys jätetään lähes käsittelemättä.

Teorioiden pätevyydestä ja merkityksestä kiinnostunut aatekriittinen tutkimusote pitää usein tärkeämpänä huomion suuntausta siihen mitä ei ole tiettyssä lähteessä sanottu tai kirjoitettu. Tämä ei suinkaan tarkoita ajatusten väheksymistä ja selittämistä syvempien »todellisten voimien» peittelykeinoiksi. Kysymys on esitettyjen ajatusten merkityksen tulkitsemisesta ja niiden liittämistä laajempiin teoreettisiin ja ongelmahistoriallisiin yhteyksiinsä. Tätä varten on tärkeitä esittää erilaisia tulkintoja esitettyjen ajatusten taustalle kätkeytyvistä teoreettisista sitoumuksista, jolloin esitettyjen ajatusten sisältämiä viitteitä voidaan käyttää näiden tulkintojen eräänlaiseen testaamiseen. Taustateoriat voivat koskea ko. henkilöiden aatemaailman yleisiä periaatteita, kuten näkemyksiä ihmisestä, tiedosta ja yhteiskunnasta tai näihin sidonnaisia ongelmatilanteen erityispiirteiden tulkintoja. Nämä taustaolettamukset ovat usein hämäreitä henkilöille itselleenkin. Kuitenkin niihin voidaan päästä käsiksi mm.

käyttämällä sekä teoreettisesti merkittäviä että historiallisesti relevantteja ongelmien ja vaihtoehtojen luokituksia analyysin lähtökohtina.

Barbarossa-teoksessaan Korhonen ei tietenkään tule toimeen ilman yleisiä teorioita sekä tilanteen tulkintoja koskevia taustaolettamuksia. Mutta hän ei suinkaan esitä näitä vaihtoehtoisia hypoteeseina vaan selviöinä, joiden tulkinnallinen luonne pyritään kiistämään (vrt. esim. teorialtosten olemuksellisuudesta itsekkyydestä, ks. myöh.). Eräs selitys tähän on tietysti se, että empirisille tulkinta sinänsä merkitsee vääristelyä, minkä vuoksi Korhonen joutuu esittämään yhteiskunta- ja historianfilosofiset näkemyksensäkin »tosiasioina», jotta hän yleensä voisi käyttää selityksisään joitakin teoreettisia näkökohtia.

3. »Mitä todella tapahtui» -positivismi

Empiristisen akateemisen perinteen mukaan »tieteellistä» historiankirjoitusta ei suinkaan perustanut vielä *Herodotos* tai *Thukydides* vaan *Leopold Ranke* 1800-luvulla. Häneltä sanotaan olevan peräisin kirjaimellisesti positivistinen ajatus rajoittaa historian tutkimus »wie es eigentlich gewesen» (ist)-ongelmien tutkimukseksi.

Arvi Korhosen ajopuuteoria nojaa ratkaisevassa kohdassaan tämänkaltaiseen positivismiin. Vastauksena Paasikiven näkemykselle, että puolueettomuuspolitiikan mahdollisuudet eivät olisi olleet »aivan olemattomia», hän esittää sinänsä hyväksyttävästi tämän vaativan tiettyjä lisäoletuksia. Mutta hän ei lainkaan lähde tutkimaan näiden olettamusten pätevyyttä, vaan hän pidättäytyy positivistisin perustein koko vaihtoehdon vakavasta pohdinnasta.

»Kun tällaista otaksumien viidakkoa ei voida selvittää eikä kiertää, lienee paras *pidättäytyä kaikista spekulatioista* ja tarkastella *samanaikaisten lähteiden perustella* vain sitä, mitä *todella* on tapahtunut» (s. 323, alleviivaukset KP).

Antipositivistisen tieteen käsityksen kannalta tutkimuksen ainoa tai ensisijainen ongelma ei ole »miten asiat ovat/olivat». Johan Galtungin tavoin voidaan käsittää toteutunut todellisuus vain otokseksi mahdollisesta todellisuudesta, jolloin ei tietenkään ole mitään järkeä tyytyä pelkän otoksen tutkimiseen.⁴

Tämä näkökulma soveltuu myös menneisyyden tutkimiseen. Vaikka historian tutkija ei voikaan muuttaa tapahtumien kulkua, hän voi spekuloida vaihtoehtoilta ja niiden esteillä ottaen huomioon tilanteessa toimineiden ihmisten omat käsitykset vaihtoehtoista. Spekulatioilla voidaan lisätä tapahtuman kuvauksen monivaihteisuutta. Vasta toteutumattomien vaihtoehtojen pohdiskelu tekee mahdolliseksi sanoa jotakin siitä, *miksi* jotakin tapahtui. Toisin sanoen spekulatio on historiallisen selittämisen edellytys.

Ajopuuteorian perusidea on, että Suomi ajautui jatkosotaan vaihtoehtojen

puuttumisen vuoksi kesällä 1941. Tämä selitys on naiivisti positivistinen ja deterministinen. Jotta tämänkaltainen selitys voisi olla pätevä, sen olisi pystyttävä osoittamaan *kaikki* muut vaihtoehdot mahdottomiksi. Korhosen strategia on kuitenkin pyrkiä osoittamaan, että kussakin tilanteessa pystyttiin esittämään joitakin positiivisia *perusteluja* sille, että toimittiin juuri niin kuin tehtiin. Eikä tietenkään ole mikään taito löytää mitä erilaisimpia perusteluja, jos ollaan kiinnostuneita vain niistä, mutta ei välitetä vastaväitteistä. Mutta perusteleminen ei milloinkaan riitä selittämiseksi. *Eihän kukaan väitä, että olisi ollut mahdotonta toimia niin kuin toimittiin, vaan väitetään myös muunlaisia ratkaisuja mahdollisiksi.*

Spekulaatio toteutumattomilla vaihtoehdoilla on tärkeätä juuri, jotta pystyttäisiin arvioimaan päätöksentekijäin tilannetta ennen ratkaisun tekoa. Tästä perspektiivistä historiallisessa selittämisessä tärkeimpiä kysymyksiä ovat vaihtoehtojen poissulkemisen ongelmat. Näihin kuuluvat sekä hylättyjen ja tuntemattomien vaihtoehtojen poissulkemiskriteerit että omaksutun vaihtoehdon poissulkemisen tiellä olevat esteet.

Poliittistenkin mahdollisuuksien analyysille on tärkeätä tarkastella mahdollisuus- ja mahdottomuusväitteiden yleistä tietoteoreettista luonnetta. Tällöin on ensinnäkin erotettava mahdottomuus välttämättömyydestä: mahdottomuudessa ei ole kysymys yhden ratkaisun määräämisestä vaan tietyt kriteerit täytävien ratkaisujen poissulkemisesta. Toiseksi ei voida koskaan positiivisesti »tuntea» tai »tietää» mahdottomuuksia eikä kaikkia mahdollisuuksia. Mahdottomuusväitteet ovat periaatteessa vääräksi, mutta eivät oikeaksi osoitettavissa. Toisaalta mahdottomuusväitteiden avulla suljetaan pois tietyt vaihtoehtoja, mutta ei voida suinkaan luetella kaikkia »sallittuja» mahdollisuuksia. Näitä on periaatteessa ääretön määrä, ja kulloisessakin tilanteessa on siten aina mahdollista löytää uusia »sallittuja» mahdollisuuksia.

Kun poliittinen päätöksentekijä joutuu väitettyjen mahdottomuuksien eteen, hänen ei suinkaan ole ilman muuta järkevää alistua niihin. Päinvastoin hän voi laajentaa käytettävissä olevien mahdollisuuksien aluetta sekä mahdottomuusväitteiden vääräksi osoittamisen että uusien näiden »sallimien» mahdollisuuksien tietä. Vaikka otetaan huomioon erityiset tilannetekijät lisärajoituksina, vaihtoehtojen määrää ei milloinkaan voida eikä tarvitse supistaa yhteen ja vain yhteen »välttämättömyyteen». Ajopuuteoria ja muut positivistis-deterministiset selitysmallit pyrkivät siten itse asiassa poistamaan päätöksentekijöiltä kaiken ratkaisuvallan ja vastuun.

Naiiviksi ajopuuteorian tekee ennen muuta positivistinen pidättäytyminen spekulatiosta. Epäilemättä Korhonen tutkimuksensa yhteydessä usein käsittelee vaihtoehtoja ja pohtii niiden poissulkemisongelmia. Ratkaisevassa kohdassa hän kuitenkin pitäytyy positivistiseen ohjelmaansa ja kieltäytyy ajattelemaasta muita mahdollisuuksia. Juuri tämä antaa ajopuuteorialle vallanpitäjien politiikkaa oikeuttavan jälkikäteisrationisoinnin sävyn.

4. Ymmärtäminen tapahtuneen oikeuttajana

Harjoitetun politiikan oikeuttamisen ei Korhosen osalta kuitenkaan tarvitse johtua mistään henkilökohtaisista poliittisista kannanotoista jatkosodan alkaessa. Se voidaan nähdä kiinteänä osana Korhosen omaa historiantutkimuksen metodologiaa, joka tässä yhteydessä liittyy hermeneuttisen tradition konservatiiviseen muunnelmaan — joutumatta ristiriitaan positivismin kanssa. Pönkittävä hermeneutiikka kuvastuu etenkin syytöksessä, että Lundin ei ole pystynyt noudattamaan seuraavaa vanhaa historiantutkimuksen sääntöä:

»... että tutkija ei saa antautua tunnepurkausten varaan, vaan hänen on pyrittävä *ymmärtämään*, miksi kehityksen kulku on ollut sellaista kuin se on ollut (s. 19, alleviiv. alkuperäinen).

Jos halutaan, voidaan tuollaista otetta syyttää hyvinkin epäymmärtäväksi: ei käsitetä, että Lundinin historiantutkimuksen metodologia on toisenlainen, myös kritiikin mahdollistava, vaan subjektivisoidaan vastustajan metodologia »tunnepurkausten» ilmaukseksi. Tällainen leimaaminen kuvastaa yleisemmin näkemystä, että mitään metodologisia periaatekiistoja ei historiantutkimuksessa enää tarvita, koska on jo olemassa yhtenäinen, neutraali ja epäpoliittinen, kokemuksen myötä asteittain muotoutunut »historiantutkimuksen säännöstö».

Ymmärtämisen ajatus on tietenkin hyväksyttävissä, jos se rajataan jälkiviisauden välttämiseksi. Kieltämättä jälkiviisauden poliittista tai metodologista arvoa voidaan pitää tärkeänä, että historiantutkimuksessa otetaan huomioon tilanteessa mukanaolleiden ihmisten omat käytettävissä olleet teoriat tilanteenarvioinnit ja taustaolettamukset. Tämä ei kuitenkaan sulje pois niiden näkemysten kritiikin mahdollisuuksia — olisihan tilanteessa mukana olevilla ihmisillä ollut periaatteessa milloin tahansa mahdollisuus huomata näkemystensä teoreettisia heikkouksia ja muuttaa niitä. Mutta myös ottamalla tilanteessa toimivien henkilöiden teoriat »annettuina» voidaan kriittisesti arvioida, riittävätkö tai pystyvätkö näihin sisältyvät mahdollisuuksien rajoitusten tiettyjen relevanttien toimintavaihtoehtojen pois sulkemiseen. Selittämisen keskeisenä osana tulee pitää poissulkemishypoteesien pätevyyden kritiikkiä.

Näin jälkiviisauden välttämiskaava ei ole ristiriidassa kritiikin kanssa, kun sen sijaan Korhosen tulkinta ymmärtämisestä tekee koko historiantutkimuksesta kulloisenkin politiikan oikeuttamista. Kirjaimellisesti ottaen tällöin mitään vallanpitäjien toimenpiteitä ei voitaisi arvostella ilman, että historiantutkijat ymmärtämisen, tieteellisyyden, puolueettomuuden jne. nimissä ryntäävät puolustamaan vallanpitäjien politiikkaa.

Ajopuuteoriaan yhdistyneenä pönkittävä ymmärtämiskaava johtaa varsin paradoksaaliseen epäonnistumisen ihannointiin. Korhonen nimittäin toteaa Suomen poliittisen ja sotilaallisen johdon vielä 2.6. 1941 olleen »ehdottoman

kielteisellä» kannalla sotaan osallistumisen natsi-Saksan rinnalla (s. 281). Ajopuuteorian sisäisen logiikan mukaisesti se, että tšekäläiset vallanpitäjät jo ke-säkuun lopulla joutuivat »toteamaan» olevansa natsi-Saksan kanssasotijoita. ei ole mikään merkki heidän politiikkansa epäonnistumisesta, vaan siitä, että he olivat olosuhteiden armoilla. Suomalaisten vallanpitäjien politiikan salattu viisaus on siis ajopuuteorian mukaan siinä, että he eivät yrittäneetkään tais-tella väistämätöntä vastaan, vaan vähin äänin mukautuivat siihen.

5. Tieteen puolueettomuus kritiikin kahleena

Positivistisen ja hermeneuttisen tieteenkäsityksen yhteiset heikkoudet tulevat esiin myös Korhosen näkemyksissä tieteen puolueettomuudesta ja objektiivisuudesta. Arvioidessaan aikaisempia kirjoituksia aihepiiristään hän jakaa mm. muistelmat varsin summittaisesti puolueettomiin ja puolueellisiin. Tämä ei ole niinkään »väärin» kuin harhaanjohtavaa ja irrelevanttia. Tutkimuksen kannalta tärkeätä ei ole tutkijan subjektiivinen asennoituminen, vaan hänen esittämiensä teorioiden mielenkiintoisuus ja pätevyys.

Puhuminen »tosiasioden vääristelystä» on myös merkki varsin naiivista positivismista, koska »tosiasioista» voidaan puhua vain suhteessa joihinkin yleisempiin teorioihin ja näkökulmiin. Vakiintuneiden »tosiasioden» hylkääminen ja uudenlaisten tosiasioden tulkintojen esittäminen on kritiikin kannalta metodologisesti arvokasta. Pitäytyminen »tosiasioihin» merkitsee erästä kei-noa kieltäytyä näkemästä vaihtoehtoisia mahdollisuuksia.

Spekulaation ja tulkinnallisuuden vastustus kuvastuu ajopuuteorian yhteydessä myös siten, että objektiivisuus samaistetaan yhtenäisyyteen ja yhdenmukaisuuteen. Historiantutkimusta ei nähdä useiden ristiriitaisten historiallisten tulkintojen kilpailuna, vaan yhden toden ja objektiivisen selityksen taisteluna monia erilaisia vääristelyjä vastaan. Tässä jälleen ikään kuin sekoitetaan tapahtuminen ja tapahtumien tulkitseminen: vaikka myönnettäisiinkin, että menneisyyden tapahtumat ovat käyneet toteen vain yhdellä tavalla, tämän sisällölle voidaan esittää ristiriitaisia tulkintoja ja selityksiä. Eri perspektiiveistä voivat esim. aivan eri puolet tuosta tapahtumasta olla olennaisia.

Korhosen kieltäytyminen vakavasti pohtimasta vaihtoehtoja ajopuuteorialle kuvastaa näkemystä, että mitään olennaisia korjauksia siihen ei ole mahdollista eikä tarpeellista tehdä. Korkeintaan voidaan uusien alkuperäislähteiden katsoa tuovan lisävalaistusta yksityiskohtiin. Tämä näkemys kuvastaa jälleen kirjaimellisesti positivistista käsitystä tiedon kasvusta »tosiasioden» vähittäisenä keräämisinä ja yhdistämisenä. Negativistisesta perspektiivistä kysymys on tulkintojen välisestä karsintakilpailusta, jonka kannalta mitä tahansa uutta näkökulmaa on tervehdittävä arvokkaana kritiikin lähteenä.

6. Sodan selitysten epäpoliittisuus

Heikkoudet Korhosen ajopuuteorian puolustuksessa eivät rajoitu tietoteoreettis-metodologiselle tasolle, vaan koskevat myös historian- ja yhteiskuntafilosofisia periaatteita. Näissäkin Korhosen kannanotoilla on aatehistoriallisia yhteyksiä lähinnä positivistis-teknokraattiseen traditioon.

Ajopuuteorian poliittinen ydin on näkemys pienestä Suomesta »talonpoikana suurvaltojen shakkilaudalla», jolloin sillä ei ole mitään oleellista merkitystä omalle kohtalolleen, tekipä se mitä tahansa. Korhosen kirjan tekee suorastaan ikäväksi luettavaksi sodan käsittäminen peliksi, jossa ihmiset eivät ole pelaajia vaan nappuloita. Kirjan pääosa koostuu erilaisten diplomaattisten käymintöjen, sotasuunnitelmien ja joukkojensiirtojen kuvauksesta. Ajopuuteoria huipentuu näkemykseen Saksan tiedustelupalvelun taitavasta salailusta ja hämäämisestä sen suhteen, aloitetaanko sota vai tehdäänkö Neuvostoliiton kanssa uusi sopimus, lopullisena syynä Suomen ajautumiselle sotaan (erit. s. 299—304).

Tämänkaltaisen selitysmallin taustalla on vahva uskomus järkkymättömiin yhteiskunnallisiin luonnonlakeihin poliittisten tapahtumien määräävinä tekijöinä. Keskeinen näistä on teoria »suurvaltojen» olemuksellisesta itsekkyydestä ja pyrkimyksestä valtansa laajentamiseen mihin hintaan tahansa. Tämän lainalaisuuden Korhonen ulottaa koskemaan yhtä lailla Saksaa ja Neuvostoliittoa (erit. s. 105) kuin Englantiakin (s. 319). Toisin sanoen oletetaan sisäiseltä ideologiselta ja valtarakenteeltaan varsin erilaisten maiden vallanpitäjien olevan tahtomattaan alistettuja väistämättömille suurvaltapoliitiikan lainalaisuuksille. Ei olla lainkaan kiinnostuneita etsimään tuollaisten lainalaisuushypotesien pätevyyden aukkoja ja niiden ihmisille avaamia mahdollisuuksia tapahtumisen poliittiseen kontrolliin. Tämä on jälleen positivistisen metodologian mukaista. Lainalaisuushypotesien vääräksi osoittamisesta kiinnostunut negatiivinen metodologia pääsee käsiksi monivivahteisempiin ja enemmän ihmisten vaikutusmahdollisuuksia korostaviin selityksiin.

Yhteiskunnalliset konfliktit, erityisesti sodat, käsitetään tämänkaltaisessa aatemaailmassa myös ihmisten vaikutusmahdollisuuksista riippumattomiksi »luonnonvoimiksi». Tämä voidaan tulkita sekä yhteiskunnallisista lainalaisuuksista että ihmisten toiminnan kontrolloimattomista odottamattomista vaikutuksista lähtien. Tämän kaltaisen ajopuuideologian osoituksena voidaan pitää myös esim. suosittuja vertauksia sotalaitoksen ja palokunnan välillä: sotia ei nähdä ihmisten tietoisien politiikan välineinä vaan tulipalojen kaltaisina tarkoittamattomina ilmiöinä. Tällöin ei myöskään pidetä periaatteessa mahdollisena poliittisin keinoin tehokkaasti estää sotien syttymistä.

Mekanistinen, ihmisten voimattomuutta ja merkityksettömyyttä korostava selitystapa huipentuu ajopuuteorian näkemyksessä sotilaallisen voiman olemuksellisesta ensiarvoisuudesta. Saksan ja Neuvostoliiton suhteista Korho-

nen toteaa nimittäin mm. näin: »divisionissa laskettavat realiteetit olivat niissäkin ratkaisevia, kuten kovassa pelissä tavallisesti on asianlaita» (s. 300).

Divisionat käsitetään tällöin ikään kuin fysikaalisiksi voimiksi, joiden liikkeet ovat riippumattomia niissä toimivien ja toiminnasta päättävien ihmisten teoista. Analogia mekanistiseen luonnontieteeseen kuvastuu ehkä selvimmin Korhosen näkemyksessä, että Neuvostoliitto ei talvisodan jälkeen vaatinut Suomen sotalaitoksen demilitarisointia sillä perusteella, että »sotilaallisena tyhjiönä» Suomi aiheuttaisi uusia kansainvälisiä selkkauksia (s. 38). Milloinkahan fysiikassakaan olisi tosissaan käytetty tällaisia tyhjiöteoreettisia selityksiä. Toisaalta teoriat »sotilaallisista tyhjiöistä» ovat esteitä sille, että ajopuuideologit yleensä voisivat vakavasti käsitellä pysyvän rauhan mahdollisuutta.

Mekanistisen selitysmallin epäpoliittisuus kuvastuu Korhosen teoksessa myös Suomen sisäisten valtarakenteiden jokseenkin täydellisenä sivuuttamisena. »Suomea» käsitellään ikään kuin yhtenäisenä kokonaisuutena, jonka päätöksentekijät eivät suinkaan »käytä valtaa», vaan pyrkivät pelkästään toteuttamaan »kansallisen edun» vaatimuksia. Poliitiikan menestyksellisyyteen vaikuttavat tämän mukaan jossakin määrin neuvottelutaito ym. teknikat, joilla voidaan tehdä vähäisen kiusaa suurvaltojen pelissä.

Sodan aloittaminen edes jollakin tavalla demokraattisessa ja valtarakenteeltaan heterogeenisessä valtiossa ei kuitenkaan ole toimenpide, jonka alamaiset aina ilman muuta hyväksyisivät. Se, että Suomessa v. 1941 kenties näin paljolta olikin asianlaita, ei suinkaan anna oikeutta sisäisen valtarakenteen laiminlyöntiin, vaan ristiriitojen puuttumista on käsiteltävä selittämisen arvoisena ongelmana. Tällöin voidaan toisaalta pohtia, mitkä olivat ne erityistekijät, jotka estivät maan vallanpitäjiä — sotalaitosta, puolueita, kapitalisteja, virkakoneistoa, ammattiyhdistysliikettä jne. — tehokkaasti vastustamasta sotaan osallistumista Hitlerin rinnalla (»im Bunde»). Oliko kysymys siitä, että näissä toimivat vallanpitäjät itse asiassa halusivat sotaa, vai siitä, että he eivät keksineet sopivia ja tehokkaita sanktioita sotaanjoutumisen vastustamiseksi.

Toisaalta vaikka hallituksen ja sodanjohdon ei sanottavasti olisi tarvinnutkaan välittää alamaisten mielipiteistä, olisi tutkittava eikö niiden piirissä kuitenkin pohdittu uusia, vaikka poliittisesti epäsuosittujakin vaihtoehtoja sodan estämiseksi. Tuntuu aivan liian yksinkertaiselta uskoa noin vain, että maan hallitus olisi toiminut ikään kuin itsekin tietoisena siitä, että se olisi ajopuu. Vaikka näin olisikin, tämä ei tietenkään oikeuta ajopuuteoriaa, vaan herättää kysymyksen, mitkä olivat ne teoreettiset ja poliittiset tekijät, jotka mahdollistivat »ajopuuroolin» omaksumisen. Toisaalta ei kai voida vakavissaan ajatella, että sodasta ja rauhasta vastuullinen hallitus todella toimisi kuin positivistinen historioitsija ja tyytyisi vain esittämään positiivisia perusteluja toiminnalleen kaikki vastaväitteet sivuuttaen.

7. Teorioiden ja divisioonien merkityksestä

Positivistisen tosiasioihin ja lainalaisuuksiin luottamisen kääntöpuolena on mekanistinen kausaalisuusteoria, jolle on ominaista mm. aatteellisten tekijäin väheksyminen historiallisissa selityksissä. Korhonen kritikoii etenkin Lundinia siitä, että tämän metodologia ei salli kausaaliketjujen rakentamista (s. 20). Syyinä tähän on mm. se, että Lundin käyttää selityksissä myös aatteellisia taustatekijöitä mm. kuvaten melko laajasti AKS:n ideologiaa ja tämän poliittista merkitystä.

Tietenkään aatteelliset tekijät eivät toimi minään positiivisina lopullisina »syinä» ratkaisuille. Mutta ne vaikuttavat näkökulmina, jotka estävät tiettyjä vaihtoehtoja lainkaan tulemasta kysymykseen. Korhosen siteeraamassa Paasikiven näkemyksessä, jonka mukaan epäluulot Neuvostoliittoa kohtaan Suomessa ovat estäneet puolueettomuuspolitiikan säilyttämismahdollisuuksia v. 1941, kuvastuu selvästi aatteellisten tekijöiden rajoitusluonne selityksissä (s. 322). Taustalla kuvastuu kenties yhteys Paasikiven vanhasuomalaisuuden sekä saksalaisen idealismin välillä. Toisaalta Korhosen vastakysymys epäluulojen »aiheellisuudesta» on jälleen merkki kausaalisesta determinismistä, joka kieltää teorioiden ja tulkintojen merkityksen tilanteisiin ratkaisevasti vaikuttavina tekijöinä sekä etsii »syvempiä» tai »todellisia» syitä.

Poliittisesti erittäin merkittävä näkemys aatteellisten tekijäin toisarvoisuudesta sisältyy Korhosen tulkintaan kansallissosialismin aatepohjan heikkoudesta Suomessa.

»Ainakaan kansallissosialismin tietä ei mikään lähentyminen Saksaan voinut tapahtua, koskapa sille pohjalle perustetut yhdistyksetkin viettivät kituvaa elämää ja hajosivat omaan heikkouteensa» (s. 34).

Tämä tulkinta nojautuu »kansallissosialismin» ja muiden äärioikeistolaisten oppien eron suunnattomaan paisutteluun sekä kykenemättömyyteen käsittää oikeistolaisen ajattelutavan yleispiirteitä. Epäilemättä on niin, etteivät *Arvi Kalstan* puolue tai muut natsimieliset pikkuyhdistykset saaneet montakaan kannattajaa. Tämä ei kuitenkaan kiistä *fasisminsukuisten* aatteiden suurta merkitystä Suomessa 1930-luvulla. IKL:n ja AKS:n kannattajien lukumäärä ei ole niin tärkeä kuin heidän ideologinen hegemoniansa poliittisesti keskeisissä, erityisesti ihmisten ajattelua valvovissa instituutioissa, kuten kouluissa, yliopistoissa, kirkossa ja sotalaitoksessa.⁵

Tietty ero suomalaisen ja saksalaisen nationalismin välillä ei myöskään ole ratkaisevan tärkeä. Se ei estänyt kotimaisia fasisteja avoimesti tukemasta natsi-Saksan ulkopoliittikkaa. Ainakin silloin kun vastapainona oli »epäkansallinen» Neuvostoliitto, Saksaa epäsuorasti tukemaan asettuivat tietysti myös sotalaiset, kapitalistit sekä puolueet sdp:tä myöten. Väli rauhan aikana nostatulla asevelihengellä oli mm. uhrautuvan työmoraaalin ihannoinnissaan selviä yhtäläisyyksiä natsi-ideologiaan.

Teorioita väheksyvä kausaalinen selitystapa kuvastuu Korhosella varsin naiiveina tulkintoina Neuvostoliiton politiikasta. Stalinin tulkitsemanakin marxismi-leninismi asettaa epäilemättä joitakin esteitä maan politiikan käsittämiseksi pelkän suurvaltapolitiikan »olemuksen» perusteella. Alkeellinenkin historiallisen materialismin tuntemus tekee myös epäuskottavaksi selityksen, jonka mukaan Neuvostoliiton politiikkaa ohjasi »venäläiselle strategiselle ajattelulle luonteenomainen» käsitys historian toistuvuudesta (s. 37).

Teoria kansallisesta edusta valtion toiminnan annettuna ylimpänä päämääränä saa aikaan sen, että Korhonen ei pidä nationalismia minään ideologiana. Kuitenkin eräs käyttökelpoinen mahdollisuus vaihtoehtoisten tilanteen tulkintojen ja tätä tietä uusien poliittisten ratkaisujen löytämiselle olisi ollut kansallisvaltioperspektiivin hylkääminen. Alueellisen koskemattomuuden myytin hylkääminen rauhan ja demokratian hyväksi olisi auttanut paitsi talvi- myös jatkosodan välttämismahdollisuuksia. Jatkosotaan joutumisen selittämisen kannalta olisi tärkeätä käsitellä juuri nationalismin hylkäämisen teoreettisia ja poliittisia esteitä sekä näiden poistamismahdollisuuksia esim. hallituksen harjoittaman taitavan ja määrätietoisen propagandan avulla.

8. Ajopuuideologia

Sodanjälkeisen ulko- ja sisäpoliittisen kehityksen taustaa vasten ajopuuideoriassa on poliittista käyttökelpoisuutta enää vain oikeistolaisen ryhtiliikkeen aatemaailmassa. Mutta taustalla oleva ajopuuideologia ei suinkaan ole kadonnut vallitsevasta poliittisesta ajatustavasta. Ennen muuta ei ole päästy riittävän selvästi osoittamaan Paasikiven-Kekkonen linjan sekä yya-sopimuksen militaristisen, Suomen sotalaitosta välttämättömänä pitävän tulkinnan välistä ristiriitaa. Ahti Karjalaisen lausunnon valossa on jo melko yleisesti käsitetty, että sotalaitoksen oikeutus ei ole enää ulkopoliittista. Toisaalta sotalaitos tottelevaisuutta ja alistumista vaativana instituutiona pönkittää yleensä ihmisten vaikutusmahdollisuuksia kahlitsevaa ajopuuideologista näkemystä.

LÄHDEVIITTEET:

- 1 v. Blücher, Wipert, *Suomen kohtalonaikoja* (suom). Porvoo 1950.
- 2 Korhonen, Arvi, *Barbarossa-suunnitelma ja Suomi*. Porvoo 1961.
- 3 Lundin, Charles Leonard, *Suomi toisessa maailmansodassa* (suom). Helsinki 1958.
- 4 Galtung, Johan, Science as invariance-seeking and invariance-breaking activity. *Sociologisk forskning* 1—2/1974.
- 5 AKS:n ideologisesta hegemoniasta 1930-luvulla vrt. Klinge, Matti, Kolmikymmenluvun ideologioita, teoksessa Klinge, *Vihan veljistä valtiososialismiin*. Porvoo 1972 ja Alapuro, Risto, *Akateeminen Karjala-Seura*. Helsinki 1973.